

Warsztat: Życie codzienne w Azji Centralnej

Opracowały: Agnieszka Makowska i Anna Cieślewska

Region:	Azja Centralna
Forma aktywności:	ćwiczenie, prezentacja, dyskusja
Poziom edukacyjny:	gimnazjum, liceum

Cele:

Po zajęciach uczeń:

1. jest świadomy sytuacji ekonomicznej dużej części mieszkańców Azji Centralnej;
2. posiada podstawową wiedzę na temat struktury społecznej Azji Centralnej;
3. rozumie specyfikę problemów miasta i wsi w Azji Centralnej.

Forma warsztatu: *prezentacja + ćwiczenie + dyskusja*

Czas warsztatu:

Prezentacja: 10-15 min

Ćwiczenie i dyskusja: 30-35 min

Opis warsztatu:

Głównym celem warsztatu jest podniesienie świadomości uczestników na temat poziomu życia przeciętnych rodzin w Kirgistanie, Tadżykistanie i Uzbekistanie. Podstawą warsztatu jest gra, która może zostać uzupełniona o część teoretyczną i prezentację.

Ćwiczenie: 2 USD dziennie

Nauczyciel dzieli uczniów na 5 – 7 osobowe grupy; każda grupa będzie stanowić rodzinę: kirgiską, tadżycką lub uzbecką. Jeśli w warsztacie bierze udział więcej niż 15-20 osób, można odpowiednio zwiększyć liczbę rodzin.

Każda grupa otrzymuje przygotowaną wcześniej przez nauczyciela charakterystykę danej rodziny (opisy rodzin: załącznik: „rodziny”).

Jeśli w grupie reprezentującej daną rodzinę jest więcej osób niż to wynika z opisu rodziny (np. rodzina uzbecka w założeniu liczy 6 osób), można dodać do niej dodatkowych członków, tak aby każda osoba biorąca udział w ćwiczeniu mogła reprezentować jedną konkretną osobę. Na przykład, jeśli wspomniana rodzina uzbecka ma trójkę dzieci, to w przypadku kiedy grupa uczestników składa się z więcej niż sześciu osób można przyjąć, że dzieci jest więcej itp.

Oprócz tego nauczyciel rozdaje grupom wykaz cen podstawowych produktów obowiązujących w danym państwie. Cennik podany jest w lokalnej walucie; ponadto w każdym opisie podana jest wartość waluty w przeliczeniu na 1 USD (aktualny kurs można sprawdzić każdorazowo na: <http://coinmill.com>).

Zadaniem grup jest ułożenie miesięcznego budżetu dla każdej rodziny. Zakładamy, że mają one do dyspozycji 100 USD. Należy wyjaśnić osobom biorącym udział w ćwiczeniu, że 100 USD jest sumą dużą dla przeciętnej rodziny kirgiskiej, tadżyckiej czy uzbeckiej i wiele osób nie dysponuje nawet takimi środkami na

utrzymanie domu. Budżet każdej z rodzin powinien uwzględniać wydatki na następujące pozycje:

- 1) wyżywienie;
- 2) opłaty komunalne;
- 3) ubrania, środki higieny osobistej etc.;
- 4) opłaty za przedszkole czy szkołę;
- 5) opieka medyczna;
- 6) komunikacja miejska, benzyna;
- 7) inne wydatki: wakacje, lekcje języków obcych, opłata za telefon komórkowy etc.

Można podpowiedzieć uczestnikom, że część towarów mogą nabyć przy pomocy barteru, np.: wymieniając warzywa z przydomowego ogródka na inne produkty żywnościowe, takie jak mąka czy mleko etc.

Na sporządzenie budżetu uczestnicy mają około 15 minut. Następnie każda grupa prezentuje wyniki swojej pracy; budżety poszczególnych rodzin są dyskutowane na forum. Można zadać pytanie o to, jak żyje przeciętna rodzina z Centralnej Azji w porównaniu z przeciętną rodziną z Polski.

Część teoretyczna

Podstawowe instytucje społeczne – społeczeństwo tradycyjne

Aby w pełni zrozumieć specyfikę sytuacji ekonomicznej rodzin w Azji Centralnej należy scharakteryzować w kilku słowach centralnoazjatycką strukturę społeczną.

Rewolucja październikowa i utworzenie republik radzieckich w ramach ZSRR przyniosło olbrzymie zmiany w sposobie życia tradycyjnych centralnoazjatyckich społeczeństw. Wcześniej mieszkańcy Azji Centralnej dzielili się na ludność koczowniczą i osiadłą (część grup prowadziła półkoczowniczy tryb życia).

Koczownikami była większość mieszkańców terytorium obecnego Kazachstanu, Kirgistanu i Turkmenistanu. Ludność osiadła, tj. rolnicy, kupcy czy rzemieślnicy w większości zamieszkiwali na terenach dzisiejszego Uzbekistanu i Tadżykistanu. W przeszłości koczownicy i ludność osiadła żyli w symbiozie. Obie grupy wykształciły charakterystyczne nieformalne instytucje społeczne oparte na pokrewieństwie, więzach rodowych i/lub terytorialnych, które do dzisiaj mają wpływ na strukturę i porządek społeczny w Azji Centralnej.

Podstawowe nieformalne instytucje społeczne w Azji Centralnej:

□ wspólnota rodowo-terytorialna (*awlod, kaum* ect.)

Awlod, kaum (istnieje wiele nazw na określenie tego zjawiska) jest formacją społeczną, której członkowie wywodzą swoje pochodzenie od wspólnego mitycznego lub rzeczywistego przodka i są powiązani więzami krewniczymi i/lub terytorialnymi, oraz cechują się silną identyfikacją z własną grupą. W Tadżykistanie osoby pytane o to, jak rozumieją pojęcie *awlod/kaum*, odpowiadały, że jest to ród (duża rodzina). *Awlody* czy *kaumy* są charakterystyczne dla ludności osiadłej.

1) plemie – wspólnota rodowa

Tradycyjnie Kirgizi, Kazachowie oraz Turkmeni funkcjonowali w ramach plemion, których podstawą były wspólnoty rodowe oparte na rzeczywistych lub mitycznych więzach krewniczych; plemiona często były lub są częścią większych związków plemiennych; tego typu formacja posiada ukształtowaną przez wieki, określoną hierarchię - na przykład plemiona Kazachów są zorganizowane są w trzy związki plemienne, tzw. żuzy: starszy, średni i młodszy, zaś Kirgizów - w związki zwane prawym i lewym skrzydłem oraz w grupę *lczkilik*.

2) machalla – wspólnota terytorialna

Instytucja *mahalli* jest przykładem tradycyjnej samorządności, głęboko zakorzenionej w kulturze społeczeństw Azji Centralnej i jest typowa dla ludności osiadłej tych terenów. W dużym skrócie *mahalla* to wspólnota mieszkańców zamieszkująca na danym terytorium i rządząca się według tradycyjnych, nieformalnych zasad; każda *mahalla* posiada wybierany przez mieszkańców samorząd, który ma za zadanie wspierać społeczność w rozwiązywaniu lokalnych problemów czy współuczestniczyć w organizowaniu wspólnych przedsięwzięć, uroczystości etc. Jedna *mahalla* składa się z kilkudziesięciu do około dwustu gospodarstw domowych, których członków łączą więzi rodzinne i/lub etniczne, a w przeszłości również zawodowe (dawniej *mahalle* mogły zrzeszać rzemieślników danej profesji, którzy byli często przedstawicielami tego samego rodu). *Mahalle* funkcjonują zarówno na terenach miejskich, jak i wiejskich (wówczas bardzo często jedna wieś traktowana jest jako jedna *mahalla* lub – w przypadku większych osiedli – w ramach jednej osady funkcjonuje kilka *mahalli*). *Mahalle* znajdujące się w centrum miast są zazwyczaj mniejsze niż te znajdujące się na ich peryferiach czy też na wsiach.

3) rodzina wielopokoleniowa

Niezależnie od charakteru wspólnoty, podstawę struktury społecznej stanowi rodzina wielopokoleniowa, składająca się z kilku generacji mieszkających razem lub obok siebie. W Azji Centralnej rodziny wielopokoleniowe spotykane są bardzo często. Wspólne zamieszkiwanie wielu pokoleń lub w przypadku mieszkania osobno bardzo bliskie związki z krewnymi stanowią podstawę systemu ekonomicznego w którym pracujący, bogatsi członkowie rodziny są zobowiązani do wspomaganie swoich krewnych i świadczenia sobie nawzajem różnych usług.

Specyfika struktury społecznej opartej na więzach rodowych czy rodowo-terytorialnych ma wpływ na sposób kształtowania się stosunków ekonomicznych. W warunkach trudnej sytuacji gospodarczej i niestabilnych struktur państwowych rody

czy klany stanowią jedyne realne podstawy porządku społecznego, na których jednostka może się oprzeć. Często spotykanym zjawiskiem jest wspólne prowadzenie biznesu przez członków dużej rodziny (którzy tworzą np. ekipę remontową) - zasady jego funkcjonowania oparte są o hierarchię rodziną. Duże formacje, plemiona czy grupy rodowo-terytorialne mogą mieć wpływ na stosunki polityczne w danym regionie czy nawet państwie.

Życie na wsi

W okresie istnienia ZSRR centralnoazjatyckie rolnictwo było oparte na gospodarstwach kolektywnych: kołchozach i sowchozach, które po upadku starego systemu uległy restrukturyzacji (w każdym z państw reforma rolna przebiegała nieco inaczej). Większość omawianych państw to kraje rolnicze. Tylko w Kazachstanie zyski z eksportu surowców energetycznych stanowią większą część PKB. Tym niemniej, mimo iż rolnictwo w Kazachstanie wytwarza jedynie 8% PKB, niemal połowa mieszkańców tego państwa mieszka na terenach rolniczych. Przyczynami biedy na obszarach wiejskich w Azji Centralnej są m. in. niedoinwestowanie rolnictwa, przestarzałe maszyny, brak nawozów. W niektórych państwach nastąpiła retradycjonalizacja uprawy ziemi - rolnicy powrócili do technik upraw z okresu przed rewolucją październikową (ta sytuacja bardzo powoli i stopniowo ulega poprawie). Dochody rolników są o około 40% mniejsze niż osób pracujących w miastach. Kolejnym czynnikiem wpływającym na zacofanie wsi jest upadek infrastruktury: przestarzałe drogi, zamykanie punktów medycznych, szkół etc. Na niektórych terenach występują problemy z dostępem do czystej wody, przerwy w dostarczaniu energii elektrycznej (szczególnie zimą). Ciężkich warunków życia na wsi dopełniają zdarzające się klęski żywiołowe, np. powodzie czy trzęsienia ziemi; przykładowo surowa zima 2007/2008 była jedną z przyczyn niedostatku produktów żywnościowych na niektórych terenach.

Zbiór bawełny

Bawełna stanowi jeden z głównych towarów eksportowych Turkmenistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu. Jej uprawa i dystrybucja mają znaczący wpływ na relacje gospodarcze, życie polityczne oraz układy społeczne w wyżej wymienionych krajach. W Kazachstanie i Kirgistanie produkcja bawełny nie odgrywa aż tak poważnej roli.

Tadżykistan w latach 2003-2004 był trzynastym światowym producentem bawełny i dziewiątym jej eksporterem; w roku 2003 bawełna stanowiła 24% całego eksportu Tadżykistanu.

Uzbekistan jest największym producentem bawełny w Azji Centralnej. Mimo iż od czasu uzyskania niepodległości ilość wytwarzanej bawełny spadła, obszary przeznaczone pod jej uprawę obejmowały w 2004 r. około 1,33 miliona hektarów, stanowiąc piąte co do wielkości tereny upraw bawełny na świecie.

W 2004 roku Turkmenistan zajmował piętnaste miejsce pod względem produkcji bawełny na świecie i dwudzieste pod względem jej eksportu. Mimo to bawełna stanowi relatywnie małą część produkcji Turkmenii w porównaniu do ropy i gazu, a statystyki są często fałszowane. Zyski z eksportu bawełny stanowiły w 2003 r. ok. 25% PKB; ok. 50% siły roboczej jest zatrudnionej w sektorze bawełnianym.

Jedną z kwestii wzbudzających duże kontrowersje w krajach zachodnich są prawa pracownicze osób pracujących na plantacjach bawełny w Azji Centralnej. Większość siły roboczej najmowanej do zbiorów na polach bawełny stanowią kobiety, pracujące w ciężkich warunkach za bardzo niskie wynagrodzenie. Zbiór bawełny wymaga zaangażowania wszystkich dostępnych zasobów ludzkich wliczając w to studentów uniwersytetów, dzieci ze szkół podstawowych, młodzież licealną, pracowników sfery budżetowej etc. W większości przypadków w Tadżykistanie, Turkmenistanie czy Uzbekistanie zbiórka bawełny organizowana jest przez władze

lokalne. Przez kilka tygodni pracownicy sezonowi (w tym duża ilość osób nieletnich) mieszkają na terenie plantacji; za swoją pracę dostają minimalną zapłatę lub nie otrzymują jej w ogóle. Zdarzają się wypadki śmiertelne, spowodowane złymi warunkami i nieprzestrzeganiem norm bezpieczeństwa. Przymusowa praca na plantacjach bawełny, szczególnie dzieci i młodzieży, stanowi jedną z kontrowersyjnych kwestii dotyczących Azji Centralnej, często poruszanych przez międzynarodowe oraz lokalne organizacje pozarządowe.

Życie w mieście

Pracę łatwiej jest dostać w dużym mieście, stąd też powiększa się liczba obywateli zaliczanych do tzw. biedoty miejskiej – migrantów ekonomicznych przybywających ze wsi do miast w celu poszukiwania pracy, zarabiających bardzo niewiele (jeśli w ogóle) oraz żyjących w bardzo trudnych warunkach. Mimo relatywnej dostępności pracy, w miastach różnice społeczne są bardziej widoczne, a ubóstwo bardziej dotkliwe niż na wsi. Podobnie jak na obszarach wiejskich, tyle że w mniejszym stopniu, występują problemy okresowych przerw w dostawach elektryczności czy gazu; na niektórych osiedlach na porządku dziennym są także trudności w dostępie do bieżącej wody.

“Umierające miasta” – miasta-kombinaty

Kolejnym zjawiskiem związanym z bezrobociem, występującym nie tylko w omawianym regionie, ale i w całym byłym bloku komunistycznym, są tzw. *monomiasta* (miasta-kombinaty), definiowane jako małe ośrodki miejskie posiadające populację do 50 tys osób, skoncentrowane wokół jednego zakładu produkcyjnego. Przed rozpadem starego systemu funkcjonowanie zamieszkujących je społeczności było ściśle związane z owym zakładem, który wszystkim mieszkańcom zapewniał pracę oraz współutrzymywał infrastrukturę techniczną i socjalną. W wyniku przekształceń ustrojowych zakłady przestały funkcjonować, a nie zostały stworzone żadne alternatywne miejsca zatrudnienia. *Monomiasta* charakteryzują się stałym wysokim bezrobociem, większym poziomem biedy niż spotykany na wsiach (ze

względu na mniejsze możliwości dodatkowego zarobkowania, takiego jak np. sprzedaż plonów) oraz emigracją ludzi w wieku produkcyjnym. Niszcząca infrastruktura i pogarszający się stan budynków użyteczności publicznej dopełnia obrazu sytuacji. W niektórych *monomiastach* występuje problem dostępu do zdrowej wody pitnej oraz duże zanieczyszczenie środowiska, będące efektem ubocznym wcześniejszej niekontrolowanej industrializacji. W większości z nich niski poziom zarządzania i brak środków publicznych na realizację inwestycji są przyczyną stagnacji gospodarczej. Warunki bytowe w poszczególnych *monomiastach* różnią się w zależności od sytuacji ekonomicznej danego regionu oraz ich własnego potencjału rozwojowego.

Krótką charakterystyka Kirgistanu, Tadżykistanu i Uzbekistanu (podstawowe informacje):

KIRGISTAN

- Zamieszkuje go 5,431,747 (lipiec 2010) mln ludzi, z czego tylko 33% to ludność miejska.
- Budżet kirgiskiej rodziny ustalony jako minimalny to 3 570 somów (ok. 83 \$), za takie pieniądze musi utrzymać się powyżej 60% mieszkańców Kirgistanu.
- Ponad 30% społeczeństwa kirgiskiego nie ma dostatecznych środków na zakup żywności.
- 43 % mieszkańców Kirgistanu żyje w biedzie; 11% żyje w skrajnym ubóstwie (przy miesięcznym dochodzie poniżej 963 somów).
- Różnica między wsią i miastem – 70-80% biednych i skrajnie biednych obywateli Kirgistanu mieszka na wsiach.
- 51% mieszkańców wsi żyje w biedzie, w miastach - 30% mieszkańców.

Ubóstwo ma także charakter regionalny – z siedmiu obwodów najbiedniejszy jest obwód naryński, aż w pięciu obwodach poziom ubóstwa wynosi 50%.

TADŻYKISTAN

- Zamieszkuje go 7,349,145 (lipiec 2010) mln. ludzi, z czego tylko 27% to ludność miejska.
- Minimalne koszty utrzymania osoby dorosłej, według oficjalnych danych, to 203 somoni (ok. 50 \$), zaś średnia płaca wynosi 157 somoni (ok. 36 \$).
- Ponad 40% społeczeństwa tadżyckiego nie ma dostatecznych środków na zakup żywności.
- Ponad 50% mieszkańców Tadżykistanu żyje poniżej linii ubóstwa (2 \$ dziennie).
- W skrajnym ubóstwie (dzienny dochód poniżej 1 \$) żyje ponad 22% tadżyckiego społeczeństwa.
- Różnica między wsią i miastem – 70-80% biednych to mieszkańcy wsi.

UZBEKISTAN

1. Zamieszkuje go 27,606,007 (lipiec 2010) mln ludzi, z czego 37% to ludność miejska.
2. 37% społeczeństwa uzbeckiego nie ma dostatecznych środków na zakup żywności.
3. 20% żyje w skrajnym ubóstwie (przy dochodzie poniżej 1 \$ dziennie).
4. 30% mieszkańców wsi i 18% mieszkańców miast żyje w biedzie.

Załączniki:

1. prezentacja: *Życie codzienne w Azji Centralnej*
2. opis ćwiczenia
3. opisy rodzin
4. cenniki: Kirgistan, Tadżykistan, Uzbekistan

Bibliografia:

Collins K. *Clan Politics and Regime in Central Asia*, Cambridge 2009

Cieślewska A. *Organizacje międzynarodowe w procesie budowania samorządności lokalnej na przykładzie organizacji wiejskich w Tadżykistanie* [w] „Kulturowe uwarunkowania rozwoju w Azji i Afryce”, Sosnowska-Górak K. Jurewicz J. (red.), Łódź 2010

Cieślewska A. *Bezrobocie w Azji Centralnej po rozpadzie ZSRR i jego konsekwencje społeczne*, <http://iw.amu.edu.pl/>

Zapaśnik S. *Spółczerstwo tradycyjne Azji Centralnej*, niepublikowany artykuł

Raporty i strony internetowe:

The curse of cotton: Central Asia's destructive monocultur, Crisis Group, Asia Report nr 93, 28 February 2005

CIA fact book: Kazakhstan, Kirgizstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

Human Development Report, UNDP, 2008, 2009, 2010

Poverty and inequality, w: "Development and Transition", nr 5, www.developmentandtransition.net

What has changed? Progress in eliminating the use of forced child labor in the cotton harvests of Uzbekistan and Tajikistan, School of Oriental and African Studies, London, 2010, www.soas.ac.uk

Publikacja wyraża wyłącznie poglądy autora i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

